

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. 10

Title: *Niraya Sindhu*
Tika

Lat.

:	Nirnaya Sindhu	Title
:	Narayana	Author
:		Editor
:		Year, Vols.
:	Narayana	Publisher
10	(Only Two Chapters)	Remarks
	1. Ekadashi Narmaya.	
	2. Pradosa	

रुका नि

२

२४

२४

२

वशात्प्राप्तो निर्वृत्तिर्द्वयत्वाद् निषेधस्येति विरोधो धिक्कारि विरोधो रमित्युक्तिर्ननेवमपि तत्र प्रधाजी भूतार वा तान्त्रिके लाघवा निषेधस्य
 यनि पश्यतामः वनस्थत्वादि कुर्यादहरणमात्रमित्यत्राह भावस्येति तथा च यथानेके तोयं तमादित्यमित्यादौ प्रसक्तो पितृप्रधानान्वयः
 इतान्वयार्थसंज्ञा ततश्चाप्यनमन्यपहार विरोध इति उक्तादिमहाण्डुवत्प्रसक्तो तथोक्त्या विरोधो पितृप्रधानान्वयः
 कुर्यात्तु का गतिरित्यत्राह उपवासनिषेधो मो जननिषेधादेव फलादि साक्षात् विरोधवाक्यानां देवतादिवाक्ये र्वनस्थादिविषयत्वेनोपसंहा
 रः गृहीतः अथवा एवमन्नादिभिः सुकामाभिः शुक्राभिवेत्त्येव कुर्यात्परिसंख्या र्थस्य पतिः परिसंख्यायां त्रयोदशः स्वार्थत्यागः परार्थस्य
 कतिः प्रत्येकं द्वादि तत्रैव विधिरात्रिते कुर्यात्तद्वर्तना तद्विहितवाक्यस्यानुवादार्थं इत्योपादानवशात्तु कुर्या
 त्प्रतमादि निमित्तं नोपायेन्युपसंहारोपगमः शास्त्रभावादिति वस्तुतस्तु नैते शास्त्रभावा निषेधाः विकल्पप्र
 तमादि निमित्तं नोपायेन्युपसंहारोपगमः शास्त्रभावादिति वस्तुतस्तु नैते शास्त्रभावा निषेधाः विकल्पप्र
 तमादि निमित्तं नोपायेन्युपसंहारोपगमः शास्त्रभावादिति वस्तुतस्तु नैते शास्त्रभावा निषेधाः विकल्पप्र
 तमादि निमित्तं नोपायेन्युपसंहारोपगमः शास्त्रभावादिति वस्तुतस्तु नैते शास्त्रभावा निषेधाः विकल्पप्र

वशात्प्राप्तो निर्वृत्तिर्द्वयत्वाद् निषेधस्येति विरोधो धिक्कारि विरोधो रमित्युक्तिर्ननेवमपि तत्र प्रधाजी भूतार वा तान्त्रिके लाघवा निषेधस्य
 यनि पश्यतामः वनस्थत्वादि कुर्यादहरणमात्रमित्यत्राह भावस्येति तथा च यथानेके तोयं तमादित्यमित्यादौ प्रसक्तो पितृप्रधानान्वयः
 इतान्वयार्थसंज्ञा ततश्चाप्यनमन्यपहार विरोध इति उक्तादिमहाण्डुवत्प्रसक्तो तथोक्त्या विरोधो पितृप्रधानान्वयः
 कुर्यात्तु का गतिरित्यत्राह उपवासनिषेधो मो जननिषेधादेव फलादि साक्षात् विरोधवाक्यानां देवतादिवाक्ये र्वनस्थादिविषयत्वेनोपसंहा
 रः गृहीतः अथवा एवमन्नादिभिः सुकामाभिः शुक्राभिवेत्त्येव कुर्यात्परिसंख्या र्थस्य पतिः परिसंख्यायां त्रयोदशः स्वार्थत्यागः परार्थस्य
 कतिः प्रत्येकं द्वादि तत्रैव विधिरात्रिते कुर्यात्तद्वर्तना तद्विहितवाक्यस्यानुवादार्थं इत्योपादानवशात्तु कुर्या
 त्प्रतमादि निमित्तं नोपायेन्युपसंहारोपगमः शास्त्रभावादिति वस्तुतस्तु नैते शास्त्रभावा निषेधाः विकल्पप्र
 तमादि निमित्तं नोपायेन्युपसंहारोपगमः शास्त्रभावादिति वस्तुतस्तु नैते शास्त्रभावा निषेधाः विकल्पप्र
 तमादि निमित्तं नोपायेन्युपसंहारोपगमः शास्त्रभावादिति वस्तुतस्तु नैते शास्त्रभावा निषेधाः विकल्पप्र
 तमादि निमित्तं नोपायेन्युपसंहारोपगमः शास्त्रभावादिति वस्तुतस्तु नैते शास्त्रभावा निषेधाः विकल्पप्र

२४

ੲ. ਵਿਰਜਿ.

[illegible]

६१५

[illegible]

६-नि

अथतिनिशोक्तगइतिस्मृदादित्यर्थः अवष्टहस्थयतिपदेसकामनिकामपरे संपूर्णैकादशीयत्रभातेपुनरेवसा पूर्वामुपवसेत्कामीनि
कामस्तपसांसेदिति मार्कंडेयवाक्येकवाक्यत्वात् नवसकामनिकामराद्योरेवगृह्यतिपरत्वमस्तु प्रायशोगृहिणांसकामत्वात्
तीनांनिकामत्वादितिवाच्यं निकामस्तुगृहीकुर्यात्तत्रैकादशींसदा प्रातर्भवतुवामावाद्वादशीनिदिजोत्तमाइतित्कादे गृह
स्वस्यापिनिकामत्योत्तरोपवासविधानात् अथैवमेवैकालमात्रमिति शुद्धानधिकानधिकद्वादशिका १ शुद्धानधिकाधि
कद्वादशिका २ शुद्धानधिकाधिसंस्तुतिर्वा ३ शुद्धानधिकनिधिकद्वादशिका ४ इतिवत्तारएवभेदाः तत्रायंयुक्तोभेदः द्वितीयस्त
योदशसमायाएवतिथेर्ज्योतिर्विज्ञातइतित्रयलांतरेणसमातदधिकांतरेणन्यूनावेत्युभयाएवानधिकत्वेनसं ग्रहात् ३ उप
वाससमिति नवैकाधिकारिकमुपवासद्वयंकथंविधीयते एकनिमित्तकस्यादत्तेरयुक्तत्वात् किंचयंगृह्यतिभेदेनविहितस्या
नुवासेस्तु तथासातिअधिकार्यतरमपिनकल्पमितिवाच्यं तिथीइति इंदूसमार्थकेकशेषेनेतरैतरयोगप्रतीतेस्तदनुये
नाधिकार्यतरादेसिपुत्रत्वात् अत्रलुप्यतेइत्यस्येनेत्यर्थः संपूर्णैकादशीयत्रपरतः पुनरेवसा त्रयोदशीउषःकालेउपोष्यात्
नकामवेत् उपोषेदेतिथीतवविष्णुप्राणनतसरेरितिस्कादे त्रयोदशीउषःकालेइत्युक्तेस्तदेकवाक्यत्वादित्याशयेनोनहा

शिव

दशिकायामित्युक्तं वस्तुतः समद्वादशिकायामपि विष्णुप्रीतिकामस्योपवासद्वयं युक्तं कोपोद्वितीयावस्थेर्दशसंस्तुतिमयीति तस्या अपिसंय
द्वात् त्रयोदशीउषःकालेइतिस्मृतं तत्रमिति नवीनाः शुद्धपुनरेत्यादित्रयमधिकद्वादशिकान्वयः एतच्चैवैकालमिमांसेत्यादीन् प्रतिलाहं मरुने
ति शुद्धानधिकंति आधिकद्वादशिकेतिशेषः अयंयुक्तश्चाधिकधिकद्वादशिकारूपत्वमीकोभेदः संपूर्णैकादशीयत्रभातेपुन
रेवसा सावरेवात्राकायापातेकादशीयदीत्यर्थः शुद्धानधिकद्वादशीत्यान्यावद्वेदितक्य इतिवाच्यं अथैवैकालमात्र
इत्यमि अधिकद्वादशिकत्वयः अयंयुक्तश्चाधिकधिकद्वादशिकेतिस्मृतं तत्रैकादशीयदीत्यर्थः शुद्धानधिकद्वादशीत्यान्यावद्वेदितक्य इतिवाच्यं अथैवैकालमात्र
स्तयोदशपयताततो न्यूनावाद्वादश्यापि शुद्धानधिकद्वादशिकेतिस्मृतं तत्रैकादशीयदीत्यर्थः शुद्धानधिकद्वादशीत्यान्यावद्वेदितक्य इतिवाच्यं अथैवैकालमात्र
मित्ययः एतेनलुप्यतापिकानाधिकद्वादशिकेतिस्मृतं तत्रैकादशीयदीत्यर्थः शुद्धानधिकद्वादशीत्यान्यावद्वेदितक्य इतिवाच्यं अथैवैकालमात्र
यतिनवत्वात् पूर्ववति यत्रकदात्यान्यदाभ्यायंइतिद्वयसंयुता संपूर्णैकादशीत्यामृतनैवोपवसेद्वादीतिवत्तनाइतिप्रतीतिः स
पूर्णैकादशीयत्रदादशीवापरहनि तत्रोपोष्यात्तदादशीत्यादादश्यामवधारणं नगभरिशतेमहुरित्याहभगवान्हरिरादिवैवाक्या
यतीनापरति तन्नमथमनावरस्यउक्तरीत्यागृहीतकामावेण्याक तस्या रुपादयविदायाकास्योपवासनिवर्तकत्वात् तत्रैव

५१३

कः कस्यमिति प्रसौदं येमांशोऽदीनां पुरुषार्थो निषेधोऽस्ति तेषां कृत्यार्थोऽप्यंशः कः स्यं मासं कृतं सौंदं तैलं वितथभाषणं या
 नुमजिर्जनमुपवासं न कुर्यात् किं तु कृष्णावत् किं विद्वक्षणमित्यर्थः अत्र प्रायश्चित्तं व्रतलोपो भवेत्कुर्यादष्टाक्षरमनोर्जयमिति पाठोऽप्यंशः संभोगः स्वदा
 रेपुपरदारेषु तु स्मार्तप्रायश्चित्तेन संभुञ्जयः एतत्प्रायश्चित्तं भक्ष्यमांसं भक्षणेऽहिंसा हिंसेनैव स्मार्तप्रायश्चित्तेन संभुञ्जयः रेतदिति
 रेतः सेकात्मसंभोगकृतकालः क्षयोव्रतभ्रंशः रेतः संक्रमणाद्भोगाद्भोगे इति पाठे रेतसः संक्रमणं गर्भः काशोऽद्योग्यं गमनं क्रतुकालगमनमेव
 तदात्मकास्त्रीसंभोगादन्यत्र स्त्रीसंभोगे इति स एवार्थः क्रतुगमनाभ्यनुज्ञापि प्रागसन्निहितस्य बोधोऽत्रोसन्निहितस्यानन्यगतिक
 तावद्भादे तदनुज्ञावत् अत्रावृत्तप्रायश्चित्तेषु कायिकेषु क्रतुसंभोगस्य न प्रवेशः तेन जपोऽष्टाक्षरमंत्रोऽत्रावृत्तप्रायश्चित्तेषु कायिकेषु क्रतुसंभोगस्य न प्रवेशः तेन जपोऽष्टाक्षरमंत्रोऽत्रावृत्तप्रायश्चित्तेषु कायिकेषु क्रतुसंभोगस्य न प्रवेशः
 तप्रायश्चित्तं कायिकसामान्ये सिद्धं तस्यो संख्यात्वेऽष्टात्येव पूर्वोक्ता उपवासे इति देशम्यामेकमंत्रं तु कुर्वत नियतेन्द्रियः आचम्य दंतकाष्ठं तु
 स्वादेतत्तदनंतरं ततश्चानंतरं विप्राह्मवारीजितेन्द्रियः रत्विनं येततः पश्चात् प्रातः स्नात्वा समाहितः उपवासं तु संकल्प्य मंत्रपूतं जलं पिबे
 दिति वाक्येन पूर्वोदरे कभक्तानंतरं काष्ठेन दंतधावनमुक्तं स्मर्त्तव्यं काष्ठेति शर्करा उपदधातितेजो वै घृतमित्यादौ विधेरिव निषेधस्यापि
 विशेषपरत्वे वाक्यशेष एव बीजंतथावन कुर्यात्काष्ठेन दंतधावनमित्यर्थः इति विशेषनिषेधः शेषाभ्यनुज्ञाफलक इति भावः लोषादीत्यादि

पुनोऽन्तांशतत्रयं न लेकमेव नाम शतत्रयवारं संख्यायाः एतत्क निवेशात् व्रतलोपो न चेत्कुर्यात्कृष्णावत् नुमजिर्जनमिति व्रतलोप इति पूर्वान्वयः त
 नुमजिर्जनमुपवासं न कुर्यात् किं तु कृष्णावत् किं विद्वक्षणमित्यर्थः अत्र प्रायश्चित्तं व्रतलोपो भवेत्कुर्यादष्टाक्षरमनोर्जयमिति पाठोऽप्यंशः संभोगः स्वदा
 रेपुपरदारेषु तु स्मार्तप्रायश्चित्तेन संभुञ्जयः एतत्प्रायश्चित्तं भक्ष्यमांसं भक्षणेऽहिंसा हिंसेनैव स्मार्तप्रायश्चित्तेन संभुञ्जयः रेतदिति
 रेतः सेकात्मसंभोगकृतकालः क्षयोव्रतभ्रंशः रेतः संक्रमणाद्भोगाद्भोगे इति पाठे रेतसः संक्रमणं गर्भः काशोऽद्योग्यं गमनं क्रतुकालगमनमेव
 तदात्मकास्त्रीसंभोगादन्यत्र स्त्रीसंभोगे इति स एवार्थः क्रतुगमनाभ्यनुज्ञापि प्रागसन्निहितस्य बोधोऽत्रोसन्निहितस्यानन्यगतिक
 तावद्भादे तदनुज्ञावत् अत्रावृत्तप्रायश्चित्तेषु कायिकेषु क्रतुसंभोगस्य न प्रवेशः तेन जपोऽष्टाक्षरमंत्रोऽत्रावृत्तप्रायश्चित्तेषु कायिकेषु क्रतुसंभोगस्य न प्रवेशः तेन जपोऽष्टाक्षरमंत्रोऽत्रावृत्तप्रायश्चित्तेषु कायिकेषु क्रतुसंभोगस्य न प्रवेशः
 तप्रायश्चित्तं कायिकसामान्ये सिद्धं तस्यो संख्यात्वेऽष्टात्येव पूर्वोक्ता उपवासे इति देशम्यामेकमंत्रं तु कुर्वत नियतेन्द्रियः आचम्य दंतकाष्ठं तु
 स्वादेतत्तदनंतरं ततश्चानंतरं विप्राह्मवारीजितेन्द्रियः रत्विनं येततः पश्चात् प्रातः स्नात्वा समाहितः उपवासं तु संकल्प्य मंत्रपूतं जलं पिबे
 दिति वाक्येन पूर्वोदरे कभक्तानंतरं काष्ठेन दंतधावनमुक्तं स्मर्त्तव्यं काष्ठेति शर्करा उपदधातितेजो वै घृतमित्यादौ विधेरिव निषेधस्यापि
 विशेषपरत्वे वाक्यशेष एव बीजंतथावन कुर्यात्काष्ठेन दंतधावनमित्यर्थः इति विशेषनिषेधः शेषाभ्यनुज्ञाफलक इति भावः लोषादीत्यादि

८. निर्ण.

१३

नाअलाभेवा निषेधोवाकाशनांदंतधावनेपणीदिनाविशुध्येतजिह्वोल्लेखः सदैवहीतिपैठिनस्युक्तं दंतपादोपादानात्काष्ठेनजिह्वोल्लेखोदर्शितः अलाभेदंत
काशनांनिष्ठिदायांतयातिथौ अपांद्वादशगंडेषैर्विदध्यादंतधावनमितिआसेनयुक्तं तदुक्तंदादिसहितंमसहितंवाट्टव्यं तृणपर्णोदकेनांगुल्यावादे
तान्धावेत् । प्रदेशिनीवर्जमितिपैठिनस्युक्तैः पश्चाद्वादशगंडेषैर्विदध्यादंतधावनंस्मृत्योत्कारंवायत्रीनिबध्नीयास्थित्वांततइतिशौनकोक्तै
श्चमांसनिषेवणेइतिउक्तंतउपवासदिनैतद्भक्षणप्रसक्त्यभावात्कथमित्यत्राहवर्जयेदिति पारणादिनमपिब्रताहः पारणांतं ब्रतं ज्ञेयमि
त्युक्तेः तथाचतत्रमांसभक्षणेब्रतलोपइति तदर्थंओषधपुंवाद्यैतान्यब्रतघ्नानीत्यभ्यनुज्ञातमपिमांसमुख्यब्रताहेपिवर्जयेदित्यर्थः
मांसतुल्यानांवसारुधिरादीनांतद्देववर्जनंबहुनामेकधर्माणामितिन्यायात् एकादश्यामितिआहंकृत्वातुर्यमित्योनभुंक्तेपित्तसे
वितं हविर्देवानगृह्णंतिकव्यानिपितुरस्तथेतिवाक्येनसामान्यतः व्यतीपातेकृतेआहेपुत्रोनोपवसेद्गृहीत्यादिनाविशेषतश्च
आहभोजनंविहितं तत्रपुरुषार्थोपवासस्यकृत्वर्थेनआहशेषभोजनेनबाधस्यादित्यर्थः नित्यइति नैमित्तिकोपलक्षणंकाम्योपवा
सेतुशेषभोजनंतस्थानापन्नंतदाघ्राणंवानकार्यं । काम्यस्य नित्यबाधकत्वात् । तद्विधिः स्नांदे यस्मिन्दिनेपित्तः आहंमातुर्वापिभवेद्गृह्ण
तस्मिन्नेवदिनेतातभवेदेकादशीं ब्रतं अन्यद्वापिब्रतंस्कंदतदाकार्यंतुतच्छुण तदातत्वातुवैआहंभुक्तशेषंतुमद्भवेत् तत्सर्वदक्षि

१३

णेपाणोगृहीत्वान्शिविध्वज अवजिघ्रंदनेनाथतेनआहंशिविध्वज पितृणांतपिदंजातरंगोनविद्यतेइतिएतच्चमुख्योपवासपरंकं
दमलाद्यनुकल्पतुदेवपितृपात्रोतत्परिवेषणेनशेषभक्षणंकार्यं सर्वजातीयशेषभोजनंविनापिआहंदिगुण्यस्याग्रेस्पष्टत्वात् ।
मातापित्रोरिति आत्राद्युपलक्षणंमातापितृभिन्नेत्यस्यमातापितृआत्रादिभिन्नेत्यर्थः आहंनैमित्तिकमित्यस्यावश्यकमित्य
र्थः स्तुतकेस्तुतकेआहंस्तुतकांतेविधीयते तथैवैकादशीआहंद्वादश्यामेवकारयेदितिप्रलपएवेत्याहालमिति सर्वेति सर्वेभ्यः
भूतेभ्यः सकाशाद्भुतकर्तुर्भयं मदनरलेतुभूतनयेभ्यः सर्पादिभ्योभयंतेनसर्पादिभ्याद्भुतांगवैकृत्येपिनब्रतहानिरित्युक्तं तत्र
दिति असकृत्कामक्रोधादित्यादिनोक्तं प्रायश्चित्तं इदंवेति यथाहेमाद्रौ ब्रतस्थं व्याधितं दृष्ट्वा मुमुर्षवतयोधनं दृष्ट्वा तु ब्राह्मणास्तस्य
कुर्यात्सम्यक्प्रहं अशुतं पायसं क्षीरमिच्छमाने सकृन्निशि अथेहनवियुज्येत प्राणैः क्षुत्पीडितो ब्रती पाययित्वा शतं क्षीरं दध्वा फलानि च ए
वं मासोपवासस्थमाहं प्राणसंशयमिति मासोपवासब्रतपरं संकटविषयंतद्ददौ तानीति सर्वब्रतपरमपि संकटविषयमित्यर्थः नरो मूले
ति पयो मूलेति युक्तपाठः पयः पदं दध्यादेरुपलक्षणं संकल्पइति प्रातः संकल्पश्च प्रातः संध्योर्नकार्यः प्रातः संध्योर्बुधः कृत्वा संकल्पंतत
आनरेदिति वचनात् सायमादिसंकल्प्या अपिसायमादिसंध्यानंतरमेव संध्याहीनो भुविर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मस्थिति वचनात् विराहारइति

८ निर्ण-

१५

देवताः जयाभिधेत्यन्यत्र रुक्मिण्यासहितो देवः पूजयेत्कुंदकैः शुभैः अङ्कैरित्यन्यत्र बीजपरंदेदर्थ्यनैवेद्यं मंडकास्तथा द्विजाय तिलधेनो
अर्घ्यं तद्वानमुत्तमं गुडतिलपिष्टयुताधेनः तद्युतः तन्निष्कृत्योवादेय इति संप्रदायः ५ एकादशीजया कृष्णं अच्युतं पूजयेत्सरं धात्र्या वस
हितं देव्या पूजयेत्तुलसीदलैः सोमालिकावने नैवेद्यं जंबीरेणाघ्यमुत्तमं उपानदीयते दानं द्विजाय विष्णुवत्सलैः विजया एकादशी रवर्जरीफ
लं नैवेद्यं पक्वान्महोम इत्यन्यत्र फाल्गुने एकादशी शुक्ला साधार्या नाम भूपतेः गोविंदं पूजयेद्देवं वंदकात्या समन्वितं पूजयेत्तुलसीपत्रैः पुष्पैरुक्तैः
उनाघ्यमुत्तमं कंसारिकं च नैवेद्यं तिलपात्रं प्रदीयते ७ सोम्या वैकादशी कृष्णा अनिरुद्धं प्रपूजयेत् सहितं मित्रविंदाय कुसुमैर्मुकुंदकैः
अर्घ्यं वैवो नतीदद्यान् नैवेद्यं शेषकां शुभां तिलधेनुः प्रदातव्या द्विजाय कृष्णा नृपिणे रवर्जरी अर्घ्यं वटकं नैवेद्यमन्यत्र वैत्रे वदमनाना
मविरव्यातैकादशी शुभा विष्णुं संपूजयेद्देवं विशालाक्ष्या समन्वितं पूजयेत्तुलसीपुष्पैश्च विभर्ते नार्घ्यमुत्तमं नैवेद्यं सक्तुं कं वैवकर्षराग
रुचंदनं कामदा एकादशी एलाघ्यं इक्ष्वोरसोदं देवानैवेद्यं ८ बङ्गला कृष्णपक्षे च वासुदेवं सरं नृप शैव्या सहितं देव्या मरुपुष्पैश्च पू
जयेत् अर्घ्यं जातीफलं चैव नैवेद्यं वटकानिव दीयते वस्त्रयुग्मं च द्विजाय विष्णु नृपिणे वरूथिनी एकादशी सक्तुं नैवेद्यं ९ एकादशी
नरश्रेष्ठ वैशाखे मधुसूदनोः मधुसूदनदेवं वसाध्याय समन्वितं पूजयेद्दमनैः पुष्पैरर्घ्यं तु पनसं स्मृतं उपानद्युगुठं दानं पायसं

शिव

१५

शर्करान्वितं मोहिनी एकादशी राजनी कफलाघ्यं गुलाबशक्ती नैवेद्यं उगधदानं ११ सिद्धा वैकादशी कृष्णे प्रद्युम्नं देवमर्चयेत् कालिंघा सहिता
देव्या अर्घ्यं नृतफलं नृप नैवेद्यं कथितं उगधंगो दानं द्विजसूतवे अपारानमना एकादशी तुलपुष्पं कर्कटी अर्घ्यं च त्रोपानदानं १२ ज्येष्ठे
त्रिविक्रमाशुक्ले देवं चैव त्रिविक्रमं पूजयेत्तुलिकापुष्पैश्च आरव्यायातयान्वितं करणेन देदर्थ्यनैवेद्यं घृतशालिजं दानं वदीयते च द्विजा
यानं तनूपिणे निर्जला एकादशी दध्योदनं नैवेद्यं जलघटदानं परमान्नमाज्यं च १३ एकादशी कृष्णपक्षे विख्याता पापनाशिनी नृसिं
हं स्थापयेद्देवं क्षेमकात्या समन्वितं पूजयेद्दुर्गिराजेन अर्घ्यमात्रफलं स्मृतं करंजकैश्च नैवेद्यं जलधेनुं द्विजाय च योगिनी एकादशी
क्षेमं करी देवी पद्मानं नैवेद्यं यष्टिका वंदनदानं १४ एकादशी शुक्लपक्षे आषाढे सगतिप्रदा पूजयेद्दामनं देवं देव्या कमलया न्वितं ना
लिकेलंदेदर्थ्य अपामार्गेण पूजयेत् स्वउमीकान्नं नैवेद्यं भूमिं च वंदीयते पद्मा एकादशी मधुमती देवी पद्मानं नैवेद्यं इक्षुरानं १५
एकादशी च विख्याता सिते नारिनाशिनी युक्तं विजयया देव्या पूजयेत्पुरुषोत्तमं स्रगंधैर्बहुलैः पुष्पैरर्घ्यं बिल्वफलं स्मृतं नैवेद्यं पूर्य
कैः कार्यं नवनीतं प्रदीयते कामिका एकादशी मल्लिकापुष्पं मालपूर्वानैवेद्यं कांस्यपात्रदानं नवनीतदानं मिष्टान्नभोजनं १६ आ
वणस्य सिते पक्षे ललिते कादशी नृप श्रीधरं स्थापयेद्देवं कांतिमत्या समन्वितं पूजयेत्तुलसीपत्रैश्च अर्घ्यं पनसं कंवरं नैवेद्यं फौलका

ए निर्ण

१६

श्रेष्ठापुस्तकं दीयते न घ पुत्रदा एकादशीपकान्नं नैवेद्यं त्रतां बलदानं १७ धर्मप्रदाभिधाकृष्णअधोक्षजं पूजयेत्सरं रुक्मिण्या सहितं भूपुष्पैः पाद
लज्जैर्वरैः अर्घ्यपूगीफलं चैव नैवेद्यं पूरिका मता दीयते घृतपात्रं तु विप्राय विष्णुर्नृपिणे अजा एकादशीशेवया जिलेवी नैवेद्यं तिलपिष्टं नृपय पात्रदानं १८
एकादशीभाद्रपदे शुक्ले च हरिवल्लभा स्थापयेच्च हृषीकेशमपराजितया सह पूजयेत्काशपुष्पैश्च कृष्णं उनार्घ्यमुन्नमं तिलस्रोतं वंदनं च नैवेद्यदानं ब्रह्मपु
रीमता कामिका एकादशीरतिकरी देवी कुशपुष्पं रवाजानैवेद्यं घृतपात्रदानं १९ गौद्रा चैकादशी कृष्णा पूजयेच्च जनार्दनं देवं स भगवया साई हूवी
कुरवैः शुभैः शिवा फलं ददेदर्थं नैवेद्यं खंडमंडकाः विधिवद्दीयते कन्यासजातीयवराय च इंदिरा एकादशी सप्रभा देवी धात्री फलार्घ्यपकान्नं
नैवेद्यं गोदानं स कुदानं २० एकादशीविशोकाव आश्विने प्रथिता सिता स्थापयेत्पद्मनाभं तु पद्मावल्या समन्वितं पूजयेच्च शमीपुष्पैरर्घ्यमदनं जं फ
लं शालिपिष्टेन नैवेद्यं शर्करा सहितेन च दीयते मोदका पूपगुडेन सर्पिषा चिता पायां कुशा एकादशी कमलार्घ्यं कदलीफलं नैवेद्यं लड्डु कदानं २१
एकादशी च विख्याता आसिते सुखवार्द्धिनी कृष्णं संपूजयेद्देवं सुदेव्या सत्यया सह मुमुकुंदैर्वरैः पुष्पैरर्घ्यं रंभा फलं च नैवेद्यं गुडं सर्पिभ्यां सुव
र्णदीयते न घं रमा एकादशी नागकेसरं मुमुकुंदौ पुष्पं अशाक फलार्घ्यं मुद्गलुडकं नैवेद्यं गुडं धेनुदानं २२ एकादशी च विख्याता ज्ञानदा शु
क्लकार्तिके न्यसेद्दामोदं देवं सहितं राधया वरं पूजयेत्कुम्भिका पुष्पैरर्घ्यं तु पद्मिनी फलं मुद्गवर्णं तु नैवेद्यं सुखशय्या च दीयते प्रबोधिनी

शिव

१६

एकादशी होमो दीपाश्च कार्याः घेवरयेज नैवेद्यं गुडसर्पिषोः भूमिदानं च विधिवद्दीयते च कथितं मया उत्पत्तिका एकादशी सत्यां देवी मोदकानैवेद्यं २३
एवं द्वादशवर्षाणि कृत्वा संवत्सरं तु वा यश्चा उद्यापनं कुर्यात्स ब्रती व्रतसिद्धये कार्तिके मार्गशीर्षे वा माघे भीष्म तिथौ शुभा फाल्गुने चैकादशी चैत्रे च
शारवे मधुसूदनी कर्तव्यं तत्र वाराजनेकादश्यां विसर्जनमिति उद्यापनप्रकारो अन्यत्र बोध्यः एकादशी व्रतोद्यापनाकरणे दोषो विष्णुरहस्यः स
मादाय विधानेन द्वादश्या व्रतमुन्नमं व्रतभंगं नरः कृत्वा रौरवं नरकं व्रजेत् परिगृह्य व्रतं सम्यग्येकादश्यादिकं नरः न स माययते यस्तु तस्य पापीय
सो गतिः व्रतभंगे प्रायश्चित्ताद्यनंतरं तदभंगे च केवलमुद्यापनमित्यर्थः असंभाष्यो निति असंभाष्याश्च बहिर्ग्रीमां त्यजेत् अंत्यजात् स्मृतिं पतितं वरज
स्वकं न स्पृशेन्नाभिभाषेत नैवेद्यं व्रतवासरे इत्यादि नोक्ताः हारीतोपि पतितपापं उनास्ति कादिसंभाषणानुताम श्लाघादि उपवासादि उवर्जयेदि
ति अस्यापवादः स्त्रीपुनर्म विवाहे च वृत्त्यर्थे प्राणसंकटे गोब्राह्मणार्थे हिंसायां नानृतस्यां जुगुप्सितं स्त्रीष्वनृतं नर्मत्याद्यन्वयः हिंसायां गोब्रा
ह्मणहिंसायां प्रसक्तायां गोब्राह्मणजीवनार्थे यद्वा गोब्राह्मणार्थं लज्जीवनार्थं हिंसायां हिंसा सामान्ये वा अथवा न्यदेव प्रायश्चित्तकार्यशास्त्रां
तराव तथा हि संभाष्येतान् शुचिपदं चिंतयेदभ्युतं पदं इदं बोदाहरेत् सम्यक्त्वा तु प्रवर्णमनः शारीरमंतः करणोपघातं वा च श्वविष्णुर्भगवा
नशेषं शमनयत्सु ममेह शर्म पायादवंते हृदि संनिविष्टे अंतः शुद्धिं बहिः शुद्धिं शुद्धौ धर्ममया न्युत सकरोति ममेतास्मिन् श्विरे वास्मि

८- निर्णः

१७

सर्वदा बाध्योपधाताननघान्नबोद्धांश्च भगवानन शमनयत्ननंतात्माविष्णुश्चेतसिसंस्थितः एतत्संभाष्यजत्यव्यं पाषंडीभिरुपोषितैरिति पाषंडिभि
रिति बद्धवचनात्तत्सदृशानां ग्रहः यद्यपीदं सर्वोपधाते प्रतीयते तथापि संभाषण एव एतत्संभाष्यजसव्यमित्युपसंहारात् हारीतः वंडालैः सहसं
भाष्यदिजसंभाषणालुविः गायत्रीयाहरेद्वापि इति धर्मो व्यवस्थितः अनेन सामान्यप्रायश्चित्तेन समुच्चयः पंडालादिदर्शने तु विष्णुपुराणे तस्यावलो
कनात्सूर्यं पश्येत्तमतिमान् इति सूर्यावलोकनं च श्रुतिपदपागेनार्थं कार्यं नमः शुविपदेत्युक्ता सूर्यं पश्येत्तदीक्षित इति विष्णुधर्मात् दीक्षितः कृतनियमः
रात्रिस्पर्शोत्पत्ताशः अस्तंगते यदा सूर्यं वंडालपतितं स्त्रियं सूर्यिकां स्पृशतश्चैव कथं श्रुतिविधीयते जातवेदाः स्वर्णवसोममार्गं तथैव ब्राह्म
णानुगतिश्चैव स्नानं कृत्वा विशुध्यति रात्रिस्नानीयं तोयमाह देवलः दिवा हृतैर्जलैः स्नानं निशिकुर्यान्निमित्ततः प्रक्षिप्य च स्वर्णं वसन्निधा
य च पावकं समंतुः साक्षात् स्पर्शोत्पत्त्योक्तं तद्वस्त्रांतरितेपि च दिवा स्पर्शोत्पत्तौ चैव संस्पर्शे च नरः स्नात्वा शुशिरादित्यदर्शनादिति मौनलोपेयो
गयाज्ञवल्क्यः यदि वा कथं मलोपः स्याज्जयादिषु कथं च न स्नानदानादिकर्मस्त्विति वा पाठः अहरेद्वैष्णवं मंत्रं स्मरेद्वा विष्णुमव्ययमि
दि साहसे तु मानसे नियमे लुप्ते स्मरेद्वा विष्णुमनामयमिति यमोक्तं द्रष्टव्यं एवं ब्रताधिकारे विहितस्याननुष्ठानमिंद्रियाणामनुग्रहः निषिद्धसेवनं नि
त्यं वर्जनीयं प्रयत्नतः इति कर्ममंडकौ जपोष्टाक्षरमंत्रस्य दानमिति ब्राह्मणभोजनमपि ग्राह्यमन्नदानत्वात् विष्णुनामशतत्रयस्य वेति प्रायश्चित्तं

शिव

१७

स्मार्त्तप्रायश्चित्तेन ममुच्चितं बोध्यं अज्ञानेति प्रातः स्नात्वा हरिं पूज्य उपवासं समर्पयेदिति पूर्वः ब्राह्मणानिति ततः स्तंबंधुभिः सार्धं पूर्व नारायण
परायणः कृतपंचमहायज्ञः स्वयं भुंजीत वाग्यत इत्युक्तरादौ कृत्वा पारणं कार्यं तत्र वर्ज्यानि ब्रह्मांडे कांस्यं मांसं सरांसौ द्रुलोभं वितथ भाषणं व्याया
मंत्रप्रवासं च दिवा स्वापमथांजनं तिलपिष्टं मसूरं च द्वादशैतानि वैष्णव द्वादश्यावर्जयेन्नित्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते तथा कांस्यं मांसं सरांसौ द्रुतं
व्यायामं क्रोधं मेथुने हिंसामत्यंतलौल्यं च तैलं निर्माल्यलंघनं द्वादश्यं द्वादशैतानि वैष्णवाः परिवर्जयेत् द्वादश्यां पारणं कुर्याद्दर्जयित्वा
द्युपोदका पोई इति महाराष्ट्रप्रसिद्धं कांस्यं मांसं मसूरं च वणकं कोरदूषकाः शाकं मधुपरान्नं च हन्युरष्टविधं फलं वेदमाता गायत्रीदानमिति
ब्राह्मणभोजनमपि ग्राह्यमन्नदानत्वात् एकादश्या न भुंजीतेति संप्रवृत्तेऽपि रजसिनत्याज्यं द्वादशीव्रतमिति द्रष्टव्यं नियता इति सायमा
यंतयोरद्वैतोरित्यादौ पुनर्भोजनमित्यादौ च फलपदोक्तेः मूलमिति ब्रह्मवैवर्ते उन्मीलिनी वंजुली च त्रिस्तुशा पक्षवर्धिनी जयस्रविजया
वैवजयं तीपापनाशिनी द्वादश्याष्टौ महापुण्याः सर्वपापापहादिजाः तिथियोगेन जायंते च तस्मिन् प्रास्तास्तथा नक्षत्रयोगात्प्रबलं पापं प्र
शमयंति तः एकादशी तु संपूर्णा वर्द्धते पुनरेव सा तद्युता द्वादशीत्यर्थः उन्मीलिनी च त्रिस्तुश पक्षवर्धिनी १ द्वादश्या मुववास
श्च द्वादश्यामेव पारणं वंजुली नाम सा प्रोक्ता हृत्या युत विनाशिनी २ अरुणोदयप्रायास्या द्वादशी सकलं दिनं अंतर्ब्रयोदशी प्रातस्त्रिस्तु

२८ निर्ण-

शासाप्रकीर्तिता आपाएकादशीअरुणोदयेसूर्योदयेएकादशीद्वादशीनिरात्रिशेषेत्रयोदशीअहस्तुक्कादहोरात्रमित्यहोरात्रेतिथित्रययोगो
क्तः २ अहोरात्रेयदावृद्धिप्रयातेपक्षवर्दिनी विहायेकादशीतत्रद्वादशीसमुपोषयेत् ४ पुष्यश्रवणपुष्याघरोहिण्यासंयुतास्तथा पुष्याघःपु
नर्वस्तुःउपोषिताः समफलाद्वादशोष्टौपृथक्पृथगिति समफला इत्यासां काम्यत्वं नतु नित्यत्वं न करिष्यंति ये लोके द्वादश्योष्टौ ममाज्ञया
तेषां यमपुरेवासो यावदाभूतसंप्रवमित्यकरणे दोषस्मरणं त्वनयामित्याशयेनाहता इति मुक्त्या घर्तस्य स्वर्गाघर्तत्वं पुराणादौ निरुद्धमेव
अत्र तिथिमुक्तासु न संदेहः यत्र विहायेकादशीतत्रद्वादशीसमुपोषयेदिति त उपवासद्वया सामर्थ्यं प्रति श्रवणद्वादशिवत् नक्षत्रयोगसु
क्तासु श्रवणद्वादशी निर्णयते तादृशी धितरद्वादशीपुपरे द्विअल्पकृद्योगे पितृसुपुत्रमुपवासादिकार्यं तिथिनक्षत्रयोर्योग इत्यग्रिमव
चनात् यत्र क्वचिद्विषयरोहिण्योरभिधानं तदवयवत्वा अनुवाद इति प्राच्यः नव्यास्तु सूर्योदयारभ्य द्वितीयसूर्योदयपर्यंतमस्तमयपर्यंतं वा श्र
वणान्यक्रस्ययोगोपेक्षितः उपवासस्याहोरात्रसाध्यत्वेन प्रातः संकल्पयेद्दिद्वा उपवासव्रतादिकमिति संकल्पस्य सूर्योदयानंतरं क
लत्वेन योयस्य विहितः कालः कर्मणस्त उपक्रमे तिथिर्याभिमततासात्तु कार्या नोपक्रमे द्वि तेतिवचनात् कर्मणो यस्य यः कालस्त
काल व्यापिनी तिथिः दिवारात्रिव्रतं यच्च एकमेव तिथौ गतमित्यादिवचनेभ्यश्च कृतिकादिभरण्यं ता तारावावारसप्तकं नैते संयो

शिव

1

गमात्रेण पुनंतिसकलांतिथिमिति शंकरगीतानिषेधवाक्याच्च श्रवणरोहिणीयोगवदल्पस्यापि ग्राह्यत्वे मानाभावात् तिथिनक्षत्रयोर्योग इति
श्रवणद्वादशी प्रकरणगतत्वेन सामान्यवचनत्वाभावाच्चेति प्राहुः एकादशीति द्वादशीत्वेकादशीभूतेति वक्ष्यति तत्र खंडतिथित्वादेकादशी
द्वादश्युपवासयोत्पन्नमप्रभृति तत्रमित्यर्थः पार्थक्येति प्रक्रांतद्वादश्युपवासस्य प्रधानभूतद्वादश्युपवासात्तुरोधेनैकादश्युपवा
सांगपारणबाध इत्यर्थः अनुपक्रांतद्वादश्युपवासे नतु तत्रद्वादश्युपवासे नोपक्रमितव्यः आपोशितमनशितं वेति श्रुतेरप्राशनस्या
शितत्वेन पूर्वोपवाससमाप्तिरनाशितरूपत्वेनोत्तरोपवासाविघात इति तत्र जलपारणं कृत्वोपक्रांतो उपक्रांतो वा द्वादश्युपवासः कार्य इति तु
माधवः अन्यतिथिपूषवासद्वयस्य नैरंतर्येण प्राप्तावयमेव निर्णयः भुक्तेति फलाहारपरंत्यक्तेति पाठे पितृपरमेव एकादशीपारणा
णायां माधवीये स्मृत्यंतरे कलाद्वयं त्रयं वापि द्वादशी नित्यतिक्रमेव पारणमारणं नृणां तिथिस्तात्कालिकी स्मृतेति तत्रादिकापकर्षमाह
यदात्विति अरुणोदये इति तदधिक कालसाध्यं त्वावश्यकं संध्यादिसंकोचेनापि कार्यं महाहानिकरी क्षिप्राद्वादशीलंघितानैः करोति
धर्महरणमस्नातेव सरस्वतीति द्वादशीलंघने दोषोक्तेः अस्नातेति सातत्रेत्यधिकरणेर्गर्श आप्त्वं संकटे कथं वित्यारणाया असंभवे त्रयो
दशीश्राद्धं मृततिथिगजलायावारुण्याद्यलभ्ययोगनिमित्तकं त्रदोषादावित्यादिनास्मान्नानादिकमन्यद्वा किं विद्वांसं सकलधार्मिकग्रंथे

ए-निर्ण-

१५

पुजलपारणं कृत्वा आद्याद्युष्ठानलिखनान्तलोपोयुक्तः नापिश्राद्धपकर्ष इति भावः सर्वथा द्वादश्यभावेनारदीये त्रयोदश्यां तु शुद्धायां पार
णं पृथिवीफलं शतयज्ञाधिकं वापिनरः प्राप्नोत्यसंशयं तत्र प्रातरेवेति द्रष्टव्यं यत्तु भोजनापकर्षे तत्पूर्वभाविनैः सर्गिक नित्यकृत्यमात्रापकर्षः
क्रमकस्तत्कृत्येषु यद्येवमपकर्ष्यते तदा सर्वापकर्षस्यादन्यथाक्रमबाधनादितिकातीयवाक्यादिति मतं तदसत् वैश्वदेवादेरनसंस्का
रत्वेन भोजनार्थत्वात् अतथात्वेपि वादर्शपूर्णमाससोमयागवद्वाचनिकयोर्वापर्यायान्नदपकर्षो भवतु प्रातरोपासनदेवपूजादेस्तु अतथाभा
वात्कथं प्रोक्तन्यायादपकर्षः कालयोर्वापर्यतत्र स्यात्थिकयोर्वापर्यस्यानुष्ठानानंगत्वेनानपकर्षेपितल्लोपनिमित्तप्रकृतवैगुण्याभावात्
प्रत्युतापकर्षकाललोपेन वैगुण्यायाताश्च अन्यथा पशूनांसहत्वे अग्नीषोमीयसवनीययोः प्रकृतौ योर्वापर्येपिसवनीयस्यैव प्रथममु
पाकरणं आश्विनग्रहग्रहणोत्तरकालानुरोधात् अग्नीषोमीयानुबन्ध्ययोरग्नीषोमीयप्राथम्यं तु कस्याप्यवैगुण्यादिति सिद्धांतो भज्येत
तस्माद्वाचनिक एवायमपकर्षो वाच्यः वचनं च प्रातर्मध्याह्नकर्तव्ये नित्य एवेति तत्रैवापकर्षो न सर्वत्र अतएव संकटे विषमे प्राप्त इ
तिसंकटपदसंगतिरन्यथा त्रयोदशी श्राद्धादेरप्यपकर्षं शक्यत्वेनासंकटादिति अपकर्षवाक्यानीति होमादीत्यत्र सारूप्याद् होमः
ओपासनहोमवैश्वदेवादिस्मार्त एव ग्राह्य इत्यर्थः श्रौतत्येनेति योराणधर्माणां दोर्बल्यात् उदितांदिहोमिनामिदं अनुदितहोमि

शिव
१५

नांतु उपसिमाध्याह्निकापकर्षः ततो होम इति भवति तमतिक्रम्येति प्रातः पारणापवादः युग्मेति रुद्रेण द्वादशी युक्तेत्यादि सर्वकार्यपरमिदं उ
पवासेषु विशिष्यापि एकादशी तथा षष्ठी अमावास्या चतुर्थिका उपोष्याः परसंयुक्ताः पराः पूर्वणसंयुता इति गार्ग्येण पूर्वविद्वाविधानात् द्वि
तीयापंचमीविद्वाद्दशमी च त्रयोदशी चतुर्दशी चोपवासहन्त्यः पूर्वात्तरेतिथी इति वसिष्ठेन तत्रोत्तरविद्वा निषेधाच्च सर्वमते इति एकादश्यष्टमी
षष्ठी तिसामान्यतउत्तराविहिता द्वितीयापंचमीवेधादिति निषिद्धाच्च एवं च षष्ठ्यष्टमी अमावास्या कृष्णपक्षे त्रयोदशी एताः परमुताः पूज्याः
पराः पूर्वयुतास्तथेति निगमवचनात्कृष्णपक्षे पराशुक्लपक्षे त्रयोदशी तु पूर्वा इति सामान्यविशेषन्यायात् एवं च त्रयोदशी तु कर्तव्या द्वादशी स
हितामुने इति ब्रह्मवेवत्तसामान्यवचनात्तु त्रयोदश्यामेव प्रवर्तते मातु पूर्वासात्वापराह्मिकी त्रयोदशी तु कर्तव्या याभवेदापराह्मिकीति स्का
दात् याशुक्लागृह्यते पूर्वागृह्यतांसापराह्मिकीति भाषवाच्च यच्चादिति परदिने उलासेतु पूर्वव एकादशी तृतीया चेतिकवचनात् यदि न स्या
त्तु परेहनीति दर्शनात् इति निर्णयसिंधुटीकायां एकादशी निर्णयः अथ प्रदोषनिर्णयः अत्र प्रदोषव्रतं ब्रह्मोत्तररवे पक्षद्वये च
योदश्यां निराहारो भवेदिति घटीत्रयादस्तमयात्पूर्वस्नानं समाचरेत् शुक्लां च धरो भूत्वा वाग्यतो नियमावितः कृतसंध्यं प्राजपयति शिव
नां समाचरेदिति व्रतमभिधाय एवमाराधयेद्देवं प्रदोषे गिरिजापतिं ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिधाय तोषयेदिति दिने उनाहारकर्तुं

ए. नि.

२०

कं शिवपूजाप्रधानकं व्रतं स्मर्यते अत्र प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या तत्रैव पूजा विधानात् प्रदोषस्त्रिंशु दूर्तमित्यभिप्रायः दिनद्वये प्रदोषव्याप्तावव्याप्तौ वा
पूर्वा त्रयोदशी कर्तव्या द्वादशी सहिता मुने इति समंतुक्तेरिति मयैव कृतः दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ तदव्याप्तौ साम्येन तदेकदेशस्पर्शे या उत्तरासं
कल्पकाले सत्त्वात् वैषम्येणैकदेशस्पर्शे तदाधिक्यवतीयाद्येति विवेचनानुसारिणः अधिकमुक्तं न कर्तव्ये इदं च मंदारे कृष्णपक्षेति प्रशस्तं मे
द्वारे प्रदोषो यं दुर्लभः सर्वदेहिनां तत्रापि दुर्लभः स्नास्मिन् कृष्णपक्षे समागत इति तत्रैवोक्तेः आरंभश्च शनिप्रदोषकार्यः यदा त्रयोदशी
कृष्णमंदारेण संयुता आरंभे तद्ब्रतं तत्र संतानफल सिद्धये इति तत्रैवोक्तेः पृथक् शनिप्रदोषव्रते तु एतदेव मिति प्रकारः इति निर्णयः ॥
यसिंधुरीकामां प्रदोषनिर्णयः ॥ श्रीः ॥

शिव

२०